

KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİNDE YAZILAN BAZI DİNİ ESERLERDE ANLAMCA KAYNAMIŞ-DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİİLER

Dr. Öğr. Üyesi Nülüfer ÇELİK*

Öz

Orta Türkçe döneminin batı kolunu temsil eden Kıpçak Türkçesi, tarihi süreç içerisinde birbirinden farklı iki coğrafyada üç ayrı kolda gelişmiştir. Çeşitli nedenlerle Mısır ve Suriye'ye gelen Türklerin zamanla devlet kadrolarında yer alması nedeniyle Türkçeye olan ilgi artmış ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla sözlük ve gramer kitapları yazılmıştır. Bununla birlikte başta dini eserler olmak üzere birçok eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu yolla dilimize giren isim soylu Arapça ve Farsça kelimelerin bir kısmı Türkçe fiillerle yüklemleşerek anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiilleri oluşturmuştur. Dili zenginleştiren başlıca kaynaklar arasında yer alan birleşik fiiller, tasnifi ve tanımı konusunda üzerinde tartışmalar devam etmekle birlikte Türkçenin önemli bir unsurudur. Çalışmamızda Kıpçak Türkçesi'ne tercüme edilen dini eserler yoluyla dilimize giren anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil ve birleşik fiil yapıları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kıpçak Türkçesi, Dini Eser, Birleşik Fiil.

Compound-Phrased Verbs In Some Religious Works Written In Kipchak Turkish Period Abstract

Representing the western branch of the Middle Turkish period, Kipchak Turkish has developed in three different branches in two different geographies in the historical process. Due to the fact that Turks who came to Egypt and Syria for different reasons took place in the state staff over time, interest in Turkish increased and dictionaries and grammar books were written to teach Turkish to Arabs. However, many works, especially religious works, have been translated into Turkish. In this way, some of the noble Arabic and Persian words that entered our language have been conjugated with Turkish verbs and have become idiomatic. Compound verbs, which are among the main sources

Geliş Tarihi: 03 Kasım 2020 - Kabul Tarihi: 08 Aralık 2020.

Atıf Bilgisi: Nülüfer Çelik, "Kıpçak Türkçesi Döneminde Yazılan Bazı Dini Eserlerde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 127, Sayı: 251, İstanbul 2021, s. 411-436.

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, niluferturkdili@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6998-6109.

that enrich the language, are an important element of Turkish, although debates continue on its classification and definition. In our study, through religious works translated into Kipchak Turkish compound verb and compound verb structures in our language have been determined.

Keywords: Kipchak Turkish, Religious Work, Compound Verb.

Giriş

Birleşik fiil konusu, araştırmacıların üzerinde uzlaşa sağlayamadığı tartışmalı alanlardan biridir. Bu konuda birçok görüş ileri sürülmüş fakat birleşik fiilin tarif ve tasnifi ile ilgili ortak bir karara varılamamıştır.¹ Genel olarak araştırmacılar et-, eyle-, kıl-, ol- fiillerini yardımcı fiil ve bunların bir isimle beraber oluşturdukları yapıyı birleşik fiil² olarak kabul etmekte, iki ayrı fiilden oluşan ve tasvir fiil olarak adlandırılan yapıların birleşik fiil olarak değerlendirilmesi hususunda ortak bir görüşe sahip olsalar da bu terimin birleşik yapının kendisi ya da yardımcı fiiller için mi kullanılması gerektiği konusunda bir görüş birliğine varamamışlardır.³

Anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller bir isim ve bir fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmasıyla oluşmuş yapılardır. M. Kaya Bilgegil *“Türkçe Dilbilgisi”* adlı eserinde anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş fiiller hakkında şöyle demiştir: *“Bazen fiil bazen her ikisi birlikte kendi anlamları dışında kullanılmak üzere isim soyundan bir kelime ile bir fiilin teşkil ettiği bileşik kelimelere bu ad veriliyor: Hasta düştü, eziyet çekti gibi.”*⁴

Hikmet Dizdaroğlu, *“Türkçe’de Fiiller”* isimli eserinde çalışmamıza konu olan bu fiillerin isim ya da isim soyundan bir sözcükle bir fiilden meydana geldiğini ifade etmiş ve anlamca kaynaşmış bileşik fiillerin yapısı hakkında *“1. Fiilden önceki sözcük, sözlük anlamını yitirmemiş, fiil ise anlam kaymasına uğramıştır (kahkaha atmak, ağır basmak) 2. Hem isim soyundan sözcük hem de fiil, sözlük anlamlarını yitirerek yepyeni bir anlam verecek şekilde birleşmişlerdir (etek silkmek -birisiyle olan ilgisini kesmek, kanunu emmek- sömürmek).”*⁵

¹ Türk Dil Bilgisi Toplantıları, *Birleşik Fiil, Bildirileri Tartışmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 1-101.

² Konuyla ilgili bkz: Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 476-479; Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 243-246; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 365; Sezai Güneş, *Türk Dili Bilgisi*, İzmir 2002, s. 2201-202; Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2009, s. 156-158; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 75; Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, s. 275-276.

³ Konuyla ilgili bkz. Annamaria Von Gabain, “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *TDAY-Belleten*, 1-28, 1953, s. 16; Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 45; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2005, s. 77; Fatih Kirişcioğlu *Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I*, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 24-27 Haziran 2008, Ankara (Basılmamış Bildiri); Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınevi, İstanbul 2009, s. 158-160; Aziz Merhan, “Atabetül-Hakayık’ta Birleşik Eylemler”, *Bilgi*, 49:101-112, 2009, s. 102; Aziz Merhan, “Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 5, 21:196-208, 2012.

⁴ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 282.

⁵ Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçe’de Fiiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, TDK Tanıtma Yayınları, Ankara 1963, s. 30-36.

açıklamasını yapmıştır. Dizdaroğlu eserinde ayrıca bu fiillerin deyim özelliğine sahip olduğunu, bundan dolayı da dili zenginleştiren kaynaklar arasında sayıldıklarını bildirmiştir.⁶

Haydar Ediskun, “Yeni Türk Dilbilgisi” adlı eserinde “Anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş bileşik fiiller, bir yahut birden fazla isim kök ve gövdeleri ile bir fiilden meydana gelen fiillerdir. Hasta düş- (:hastalanmak, hasta olmak), göz at- (:şöyle bakvermek)...”⁷ tanımlamasını yaptıktan sonra aynı eserde bileşik fiil dediği bu yapıları 1. Grup bileşik fiiller (yeterlilik, tezlik, süreklilik, yaklaşma vs.) 2. Grup başlama, bitirme, davranma fiilleri 3. Grup bileşik fiiller (etmek, olmak, eylemek vs. fiilleri) 4. Grup anlamca kaynaşmış bileşik fiiller (ağız ara-, ağız yokla- vs.) şeklinde tasnife tabi tutmuştur.⁸

Necmettin Hacıeminoğlu da konuyla ilgili “Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller” adlı çalışmasında birleşik fiilleri “İsim+Yardımcı Fiil” (ayak bas-, baş çek-, silah altına al-) ve “Fiil+Tasvirî Fiil” olmak üzere ikiye ayırarak birinci gruptakilerden kaynaşmış, deyimleşmiş birleşik fiiller olarak bahsetmiştir.⁹

Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi” adlı eserinde anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller için:

“Anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğrayan birleşik fiiller şekilce bir ad ve yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu hâlinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliği dolayısıyla, fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca, fiilden önceki ad ögesi birden fazla da olabilmektedir. İşte böyle bir birleşme şeklinin verdiği esneklik, birleşimi benzetmeler, mecazlı kullanımlar veya somutlaştırma yolu ile anlam kaymasına elverişli duruma getirmiştir.”¹⁰

şeklinde açıklama yapmıştır.

Leyla Karahan ise “Türkçede Söz Dizimi” adlı eserinin birleşik fiillerle ilgili kısmında, anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş yapılardan “Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller” başlığı altında söz etmiş, bu konuda “Bazı birleşik fiillerde, ol-, et-, kıl-, yap-, bulun-, başla- yardımcı fiilleri yerine asıl fiiller kullanılır. Yol al-, para ye-, boş ver-, baş kaldır-, yol ver-, şehit düş-, kan kustur-, türkü tuttur-, el koy-, diş bile-, yatağa düş- örneklerinde olduğu gibi bu yapıda yer alan kelimelerden biri veya hepsi, ya sözlük anlamlarını kaybetmiş ya da deyimleşmiştir.”¹¹ ifadesini kullanmıştır.

⁶ A.e., s. 36.

⁷ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 244.

⁸ A.e., s. 227-246.

⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 256.

¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 838.

¹¹ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2005, s. 75.

Tahir Nejat Gencan “*Dilbilgisi*” adlı çalışmasında sadece örnek cümlelerle bu fiillerin yapısından söz etmiş, ancak anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş fiiller hakkında tanımlama yapmamıştır.¹²

Tahsin Banguoğlu ise “*Türkçenin Grameri*” adlı eserinde çalışmamıza konu olan fiilleri genel olarak 1. Zarf Öbeği Kalıbında (ileri gelmek), 2. Çekim Öbeği Kalıbında (baş kaldırmak), 3. Bağlam Öbeği kalıbında (sayıp dökmek, yeyip içmek) değerlendirmiştir.¹³

1. Kıpçak Türkçesi ve Bu Döneminde Yazılmış Dinî Eserler

Kıpçak Türkçesi, Orta Türkçe döneminin batı grubunun kuzey kanadını teşkil eden, birbirinden uzak iki coğrafyada üç koldan ilerlemiş birbirinden farklı dil özellikleri gösteren karma bir dildir. Bu Türkçe bir taraftan 13. - 15. yüzyılda Rusya, Ukrayna ve Kafkaslarda yaşayan Kıpçakların dili olurken diğer taraftan da Müslüman Memluk Kıpçaklarının edebî dili olarak Mısır ve Suriye’de 13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar konuşma dili yanında yazı dili olarak da kullanılmıştır.¹⁴ Kıpçak Türkçesi dil yâdigarlarını Karadeniz’in kuzeyinde Latin harfleriyle yazılan Codex Cumanicus ve Ermeni harfleriyle yazılan Ermeni metinleri, güneyde ise Mısır ve Suriye’de Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılan Arap harfli metinler oluşturmuştur. Memluklular döneminde köle olarak bu bölgelere getirilen Kıpçaklar devlet kadrolarında yer almışlar ve zamanla yönetimi ele geçirmişlerdir. Yöneticilerin Türk olması sebebiyle çoğunluğunu Arapların oluşturduğu bu bölgede Türkçe öğrenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Arapça yazılmış askerlik, okçuluk, baytarlık gibi konuları içeren eserler Türkçeye çevrilmiş, sözlük ve gramer kitapları oluşturulmuştur. Ayrıca günlük hayatla ilgili konuları içine alan dinî ve edebî eserler de Türkçeye çevrilmiştir. Eski Kıpçak Türkçesine ait eserlerin büyük çoğunluğunun Memluk döneminde yazılmış eserlerden oluştuğu ve bu dönemde yazılmış olan eserlerin dil özellikleri bakımından bir uyum içerisinde olmadığı bilinmektedir.¹⁵ Oğuz ve Kıpçak karışık dil özelliklerini yansıtan bu eserlerde ab-dâst=-avdaz, turguz=durguz, ketür=keltür, bir=ver gibi farklı yazım şekillerini üzerinde çalışma yaptığımız eserlerde görmek mümkündür.

Bu alanda Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve günümüze ulaşmış dinî eserlerin bazıları:

1. İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin¹⁶

Memlük Kıpçak Türkçesiyle yazılmış dinî eserler arasında en kapsamlı olanıdır. Klasik Arap diliyle yazılmış bir eserin satır altı tercümesidir. Berke Fakih adında bir Kıpçak fakih tarafından Memlük Kıpçak Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Eser üzerinde en önemli çalışma, Recep Toparlı tarafından yapılmıştır.

¹² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1979, s. 328.

¹³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 311-318.

¹⁴ Mustafa Argunşah - Gülten Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 270-271.

¹⁵ Can Özgür, *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 57-72.

¹⁶ Recep Toparlı, *İrşâdü’l Mülûk Ve’s-Selâtin*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.

2. Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî¹⁷

Arapça Fıkıh kitabından Türkçe'ye yapılan satır arası tercümedir. Memluk Hükümdarı Kansu Gavri için tercüme edilen eseri Memluk Kıpçak Türkçesine kimin çevirdiği bilinmemektedir. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Abdurrahman Özkan tarafından yapılmıştır.

3. Kitâb fi'l-Fıkh (Ziyâü'l-Ma'neviyye 'ale'l-Muḫaddimeti'l-Gazneviyye)¹⁸

Arapça bir fıkıh kitabından Türkçeye yapılan satır arası tercümedir. Çeviren bilinmemektedir. Mukaddimetü'l Gaznevî fi'l-İbâdât ve Kitâb fi'l-Fıkh isimli eserlerin aynı eserin iki ayrı çevirisi olduğu ortaya konulmuştur. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Ercan Kuanışbayev tarafından yapılmıştır.

4. Şerhü'l-Menâr li'l-Musannifi bi't-Türki¹⁹

Arapça cümlelerden sonra Türkçe şerhi verilerek yapılmış bir tercümedir. Mukbil b. Abdullah tarafından Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Eser ilk kez Muharrem Ergin tarafından tanıtılmıştır. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Erhan Aydın tarafından yapılmıştır.

5. Kitâb fi'l-Fıkh bi'l-Lisâni't-Türki²⁰

Çeşitli fıkıh kitaplarından derlenen fetvaları içermektedir. Yazarı, yazıldığı yer ve tarih bilinmemektedir. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Mehmet Emin Açar tarafından yapılmıştır.

II. Amaç ve Yöntem

Bu çalışma Memluk Kıpçak Türkçesi dönemine ait İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî ve Kitâb fi'l-Fıkh (Ziyâü'l-Ma'neviyye 'ale'l-Muḫaddimeti'l-Gazneviyye Tercümesi) adlı eserlerin Türkçeye transkribe edilmiş çevirisi üzerinde yapılmıştır. Memluk-Kıpçak Türkçesi karışık dil özelliklerine göre yazılmış dini eserlerden yukarıdaki üç eser çoğunlukla gündelik hayat ve fikhın ibadetle ilgili kısmını konu edindiklerinden dolayı seçilmiştir. Çalışmada, öncelikle bu eserlerde yer alan anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil yapıları tespit edilmiştir. İsim unsuru parantez içinde gösterilmek üzere bu yapılardaki fiil kısmı esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Her fiilin altında, o fiille yapılan anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiille ilgili örnek cümleler, ardından cümlelerin günümüz Türkçesine çevirisi verilmiştir. Bu cümlelerde geçen birleşik fiil yapıları önce gösterilmiş sonrasında da bu cümlelerin eserde geçtiği yer ve birleşik fiilin anlamı verilmiştir. Aynı kelimelerden oluşmuş fakat farklı

¹⁷ Abdurrahman Özkan, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizimler-Tıpkıbasım)*, Palat Yayınları, Konya 2018.

¹⁸ Ercan Kuanışbayev, *Kitâbfi'l-Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

¹⁹ Aydın Erhan, *Şerhü'l-Menâr Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

²⁰ Mehmet Emin Açar, *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni Türkî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.

anlam ifade eden yapılar ise ayrı ayrı yazılmış ve geçtiği cümleye göre anlamlandırılmıştır. Taradığımız eserlerde geçen fakat aynı anlama gelen yapılar yazım ve anlam değişikliği olmadıkça tekrar yazılmıştır. Görüntü birlikteliğini sağlamak için arka damak n'leri nğ şeklinde gösterilmiştir. Alınan örnek cümleler eseri hazırlayanların transkribe ettiği şekliyle aynen verilmiş, cümlelerin yazım şekillerinde değişiklik yapılmamıştır. Eserlerde Oğuz-Kıpçak dil özelliklerinin karışık olarak kullanılmasından dolayı bazı harf ve eklerin farklı yazımı söz konusudur. Çalışmada kullanılan eserlerden İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin (İ.M), Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî (K.M), Kitâb fi'l-Fıkh (Ziyâü'l-Ma'neviyye 'ale'l-Muqaddimeti'l-Gazneviyye Tercümesi (K.F) harfleri ile kısaltılarak kullanılmıştır.

III. Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

(oruç) aç-

Ve eger anğar taķı küçi yitmese altmış miskiñge ja'am yidürgey her bir miskiñge buçuķ şa' buğday birgey *oruç açmaķnıñ* keffâreti. (*Ve eğer ona da gücü yetmese altmış fakire yemek yedirir, her bir fakire yarım ölçü buğday verir oruç bozmanın kefareti olarak.*) (İ.M., 279a/3) "Oruç bozmak".

(oruçın) aç-

(...) Taķı oruçın açmağay zevâldan sonğra oğşatıp kendüni oruç tutğanlarğa. Eger açsa oruçın anıñ öze nerse yok kažadân özge... (*Fakat kendini oruç tutanlar gibi görüp öğleden sonra orucunu bozamaz. Eğer orucunu bozarsa o kişinin sadece bozduğu orucu kaza yapması gerekir.*) (İ.M., 268a/7) "Oruç boz(ma)mak".

(oruç) aç-

(...) mağrib şol vaķt oruç açğanda daķı kıldı yatsuyı... (*...akşam iftar etti sonra yatsıyı kıldı.*) (K.M., 15a/6) "İftar etmek."

(küneş) açıl-

Taķı Ebü Yusüf ve Muhammed katında Qur'en'ni katı oķığay. Taķı du'a kılğandan sonğra ançağa tigrü kim küneş açılğay. (*Ve yine Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre imam güneş tutulması namazını kıldırırken Kur'an'ı sesli, açıktan okur. Namazın ardından da güneş açılıncaya, görününceye kadar dua etmeye devam edilir.*) (İ.M., 235a/8) "Güneş görünmek."

(oruç) açtur-

Taķı revâ bolmas kılğa taķı müdebberge taķı ümmü veledge kim oruç tuyğaylar ħ^açadan destürsüz ve eger ziyân taķı kılmasa ħ^açığa taķı irge taķı ħ^açığa bar turur açturgay oruçın kaçan kim kirse oruçğa ol ikisinden destürsüz... (*Köle, müdebber köle ve çocuk sahibi cariyenin eşine ve efendisine herhangi bir zararı olmasa da efendisinden izinsiz oruç tutması uygun değildir. Eş ve efendiden izinsiz tutulan orucu, onların (eş ve efendi) bozdurma yetkisi vardır.*) (İ.M., 283b/3) "Orucu bozdurmak."

(tang) ağar-

(...) Taķı kişiler vaķfaĝa turĝay imām artında taķı Tengri'ge ĥamd kılĝay taķı Tengri'ge Őenā kılĝay. (...) Taķı sūnnet vaķfanı uzatmak turur tang aķarĝın-
ça. Taķı namāz kılĝay imām birle. *(Daha sonra insanlar imāmın ardında bek-
ler ve Tanrı'yı ĥamd ve sena eder. (...) Sūnnet olan beklemeyi tan aķarncaya
(hava aydınlanıncaya) kadar devam ettirir. Ardından imamla namaz kılar.)* (İ.M, 325a/8) "Sabah olmaya başlamak."

(āb-dast) (avdaz) al-

Ammā eliĝ ikinci mes'ele ayıttuĝ biz eyle kerek kim bilgey rāstı āb-dast almak revā bolmas az suw içinde, turĝan suf bolsa. *(Ammā elli ikinci bölümde az olup duran (akmayan) su ile abdest almanın doĝru olmadığını bilmesi gerektiğini söyledik.)* (İ.M, 64b/1) "Abdest almak."

(avdaz) al-

(...) Altı namāzdan burun, altı namāz içinde. Ammā namāzdan burun ol-
gan ol avdaz almaķdur avdazsızlıĝdan, arınmaķdur. *(Altısı namazdan önce (dı-
şında) altısı namazın içinde. Birincisi namāzdan önce abdest almak, abdestsiz-
likten arınmaktır.)* (K.F, 40a/5) "Abdest almak."

(avdaz) al-

Namāzunĝ Őarřları altıdur: Avdaz almak, avdazsızlıktan daĝı arınmak necāstden daĝı uyatlıĝın yapmak, kıbleye karşu durmak... *(Namazın Şartları altıdur. Abdest almak, abdestsizlikten arınmak ve avret yerlerini pislikten temizlemek, kıbleye karşu durmak...)* (K.M, 10a/4) "Abdest almak."

(borç) al-

Ķaçan kim bir kişi tilese ĥalāl māl birle ĥec kılmaķ taķı anıĝ mālī içinde Şübhe bolsa rāstı ol borç alĝay ĥec üçün... *(Kişi helāl mal ile hacca gitmeyi istediğinde eĝer onun malī içinde Şübhe varsa doĝrusu o hacca gitmek için borç almalı.)* (İ.M, 393b/8) "Borç almak."

(teyemmüm) al-

Ve eger ĥaber birse kişiler suf yok tip teyemmüm almak revā bolur ĥilāfsız. *(Ve eĝer kişiler su yok diye haber verseler teyemmüm almak Őüphesiz ki doĝru olur.)* (K.M, 119b/3) "Teyemmüm almak."

(fetva) al-

Lākin te'vil eylese ĥadıři, yā fetva alsa 'ālimden eger faķih ĥatā eylese... *(Lākin ĥadıři vermek istediĝi anlamın dışında yorumlasa, ya da ālim kişiden bu konuda fetva alsa eĝer fakih yanlış yorum yapsa...)* (K.F, 252a/7) "Fetva almak."

(ibret) al-

Yiĝirmi beşinci farz: 'ibret almak turur dūnyāda, Tengri Te'ālā sözi: 'ibret alunĝ iy kōz iyeleri. *(Yirmi beşinci farz dūnyada (Allah'ın yarattıĝı her Őeyden) ibret almaktır. Tanrı sözi: "Ey akıl sahipleri, ibret alınız.)"* (İ.M, 82a/8) "İbret almak, ders çikarmak."

(diyet) al-

(...) keffâret vâcib olur hata birle öltürmekte. Ve eger kaçd birle öltürse eger tilese imâm öltürgey anı ve eger tilese diyet alğay şulh kılmağ ıarıkı birle. Tağı yok turur anıñ öze kim af kılmağ. *(Hata ile öldürme durumunda kefarete gerekir. Ve eğer bir kişi başka birini kasden öldürse imam, ya o kişinin ölmesine hükmeder ya da aralarında barışı sağlamak için diyet ödenmesine hükmeder. O kişiyi (öldüreni) affetmek yoktur.)* (İ.M, 433a/3) “Diyet ödemek, bedelini ödemek.”

(avdazı tamâm) al-

Kim avdazı tamâm alsa Tangrı ta’âlâ buyurğan kibi, farz namazları dağı keffâret olur... *(Kim abdestini Allah’ın emrettiği gibi kusursuz, eksiksiz alırsa farz namazlarına da kefarete olur.)* (K.F, 80b/6) “Abdesti kusursuz, eksiksiz almak.”

(kan) aldur-

Bir kişi kan aldursa tağı iline fişâdiyye bağlasa mesh kılğay barça fişâdiyye öze açuğ yiri birle eger ziyân kılsa anı şişmek oş munuñg kibi turur yaralar tağı çıbanlar... *(Bir kişi kan aldursa sonra eline bez bağlasa eğer açmak o yere zarar verecekse açık yerle birlikte bezin üstünü mesh eder. Yaralar ve çıbanlar da aynı hükümdedir.)* (İ.M, 130a/3) “Kan aldurmak.”

(âb-dast) aldur-

Ve eger yaruğlar ilinde bolsa tağı ‘aciz bolsa âb-dast almağdan yârî izlegey özge kişiden ançağa tigrü kim âb-dast aldurğay angar eger yârî tilemese tağı teyemmüm kılsa namâzı revâ bolur. *(Eli çatlamış olsa ve abdest almaktan aciz olsa ona abdest aldırarak başka birinden yardım dilesin. Yardım istemese de teyemmüm alsa namazı uygun olur.)* (İ.M, 131a/2) “Abdest aldurmak.”

(kısas) alın-

Tağı kim kim yara kılsa bir kişiğe kaçd birle tağı ölse andan, anıñ öze kışâs kılmağ vâcib olur. Ya’ni kaçan kim yara kılsa bir kişiğe kaçd birle zayıll bolmasa töşekten ançağa tigrü kim ölse, anıñ öze kışâs vâcib bolur. Tağı kışâs alınmas meger kim kılıç birle... *(Ne zaman ki biri bir kişiyi bilerek yaralasa ve bundan dolayı da o kişi ölse onun üzerine kısas vacip olur. Ne zaman kim bir kişiyi bilerek yaralasa ve o kişi yatağa mahkûm olsa ve sonra da ölse o kişiye kısas uygulamak gerekir. Fakat kılıç ile ceza uygulanmaz.)* (İ.M, 458a/8) “Ceza uygulamak.”

(diyet) alın-

Ve eger öltürmese yol kesken tağı mâl tağı almasa tağı mağat yara kılsa kışâs alınur andan ol nerse içinde kim kışâs bar. Tağı diyet alınur ol nerse içinde kim diyet bar, oşol velilerge turur. *(Ve eğer yol kesen öldürmese mal da almasa sadece yaralasa mutlaka kısas uygulamayı gerektirecek yaptığı her şey için ona kısas uygulanır. Aynı şekilde diyet alınmayı gerektirecek her durum için velilerinden diyet alınır.)* (İ.M, 423b/4) “Diyet alınmak.”

(tang) at-

Ve eger ayıtısa: tang atsa ol Tengri üçün kim kâfir bolğay men tip, ol sâ' atda kâfir bolur. *(ve eğer söylese: ne zaman ki birisi sabah olduğunda Allah'a kâfir olacağına diye, o zaman kâfir olur.)* (İ.M, 16b/2) "Sabah olmak."

(şalavât) ay-

Kaçan kim tilese mescidge kirmekke Tengri Te'âlâ atını ayğay tağı Nebi 'aleyhi's-selâmğa şalavât ayğay, tağı ayğay: Ey Allâhım ana rahmet kapılarını aç ve beni rahmetine daldır. *(Kişi mescide girmek istediğinde Tanrı'nın adını söylemeli, sonra Peygamberimize salavât getirmeli ve ardından şöyle demeli: Ey Allahım rahmet kapılarını aç ve beni rahmetine daldır.)* (İ.M, 371a/8) "Salavât getirmek."

(şenâ) ayıt-

(...) Tengri'ge hamd ayıtğay tağı Tengri öze şenâ ayıtğay tağı şalavât birgey Nebi 'alehi's-selâm öze... *(Tanrıya şükür et ve onu öv. Ardından Nebi aleyhis-selâma salavât getir.)* (İ.M, 180a/4) "Övmek."

(şalavât) ayıt-

Tağı nebî ayıttı: kim kim şalavât ayıtısa benim ümmetimden, 'arz kılnur mañga anıñ şalavâtı... *(Ve Peygamberimiz şöyle dedi: Kim ki ümmetimden bana salavât getirirse, onun salavâtı bana bildirilir.)* (İ.M, 38b/4) "Salavât getirmek."

(hamd) ayıt-

(...) Tengri'ge hamd ayıtğay tağı Tengri öze şenâ ayıtğay tağı şalavât birgey Nebi 'alehi's-selâm öze... *(Tanrıya şükür et ve onu öv. Ardından Nebi aleyhis-selâma salavât getir.)* (İ.M, 180a/4) "Şükretmek."

(selâm) vir-

Helâl olmak dünyâ işi selâm virmekdür. *(Selam vermek helal olan dünyaya işidir.)* (K.M, 17a/4) "Selam vermek."

(tanuklık) vir-

Tanuklık virür men, Tanğridan özge Tañrı yok... *(Tanrıdan başka Tanrı olmadığuna tanukluk ederim.)* (K.F, 3b/1) "Tanukluk etmek."

(berekât) vir-

Yâ Allâh, rahmet eyle Muḥammed Resûlu'llâha; Muḥammed Resûlu'llâh ehline. Berekât vir. Muḥammed Resûlu'llâh'a, Muḥammed Resûlu'llâh ehline. *(Ey Allah! Muḥammed Resûlullah'a ve onun ehline rahmet eyle. Muḥammed Resûlullah'a ve onun ehline bolluklar, bereketler ver.)* (K.F, 153a/7) "Bereket, bolluk vermek."

(hasene) vir-

Yâ Rabbenâ, bize dünyâda hasene vir, âhiretde dağı hasene vir! *(Ey Allâhım! Bize dünyâda da, ahirette de iyilik ver.)* (K.F, 7a/2) "İyilik vermek, yardım etmek."

(fitr) vir-

Taḡrı rahmeti Nebî üstüne, ol Nebî eyitdi: Bu âyetler düşdi *fitr virmek* hakkında. (*Tanrı rahmeti Nebi üstüne olsun. O Nebi "Bu âyetler fitr verme hakkında indi" dedi...*) (K.F, 191b/5) "*Fitır (sadaka) vermek.*"

(fetvâ) vir-

Hiçâmet olğan orucu bozular, hiçâmet oldurğan orucu bozular, orucu yise te'vîl eylese hadîş bile, yâ faķihden fetvâ dilese ol daķı fetvâ virse, keffâret vâcib olmaz. (*Hacamat yapan ve yaptıranın orucu bozular. Kişi bu konudaki hadisi yanlış yorumlayıp orucunu bozsa ve fakihden bu durum hakkında fetva istese ya da fakih fetva verse (o kişi için) kefarete gerekmez.*) (K.F, 233a/2) "*Fetva vermek.*"

(tevfik) vir-

Bu bâb 'ilim fazîletini bildürür: Bil, Taḡrı ta'âlâ tevfiķ virsün saḡa, bize daķı. (*Bu bölüm ilmin fazileti hakkındadır. Allah sana da bize de yardım etsin.*) (K.F, 5b/6) "*Yardım etmek.*"

(diyet) bir-

Kaçan kim müsülmân bolsa özge kişi ilinde taķı anıḡ velâsı ol kişi yiḡey kaçan ölse taķı andan diyet birḡey kaçan cinâyet kılsa oşol 'aķd şaḡih turur. (*Kişi başka şehirde İslam'a girse sahibi buna kızsas ve ölse bu duruma sebebiyet olan o kişi diyet verir. Cinayet durumunda da bu uygulama geçerlidir.*) (İ.M, 403b/3) "*Diyet vermek.*"

(ḡarâc) bir-

İmâm namâz kılgay kişiler birle iki rek'et, ḡatı oķıḡay ol ikisi içinde Ḳur'en'ni andan soḡra ḡutbe oķıḡay taķı kıblaḡa ḡarşu turḡay du'a kılmak birle. Taķı imâm tonını çewre keyḡey taķı kavm tonlarını çewre keymeḡey. Muşannif ayıttı: Uşbu, Muḡammed kavlı turur. Ammâ Ebü Ḥanîfe ḡatında imân tonını çewre keymeḡey. Taķı ḡarâc birḡen kâfirlerini ḡâzır kılmagay suf izlemekde. Taķı Ebü Yûsuf kavlı mütereddidir. (*İmam kişilerle birlikte iki rekat namaz kılar, o iki rekât içinde Kur'ânı sesli okur. Ondan sonra hutbe okur, dua etmek için kibleye karşı durur. İmam elbisesini çevirerek giyer, topluluk çevirmeden giyer. Müellif bu konuda şöyle dedi: Bu, Muhammed'e göredir. Ebu Hanîfe'ye göre imam elbisesini çevirmeden giyer. Müslümanlarla beraber bu yağmur duasına gayri müslimler çıkmamalıdır. Ebu Yusuf bu konuda kararsızdır.*) (İ.M, 236a/4) "*Harac vermek.*"

(kâmet) bir-

Kaçan kim imâm fâriḡ bolsa ḡuḡbeden mü'ezzin kâmet birḡey andan soḡra namâz kılgay 'arefe taḡında zevâldan soḡra... (*İmam hutbeyi bitirdiğinde müezzin kamet getirir ardından Arafat daḡında zevâlden sonra namaz kılar.*) (İ.M, 316b/6) "*Kamet getirmek.*"

(oşr) bir-

Taķı anıḡ öze vâcib turur ḡarâci yirde ḡarâc birmek ya'ni iki kez oşr birmek oşri yirde taķı bir ḡarâc birmek ḡarâci yirde. (*Ve kişi üzerine harac alınan yerde*

harac vermek, öşr alınan yerde iki kez öşr vermek ve harac alınan yerde bir harac vermek vaciptir.) (İ.M, 257b/7) “Öşr vermek.”

(şalavât) bir-

Tağı âb-dast algay âb-dast öze tağı şalavât birgey Nebi ‘aleyhi’s-selâm’ğa. Kaçan kim tükense âb-dastdan iki rek’et namâz kılğay âb-dast şükri... (Ve abdest üzerine abdest alır ve arkasından Nebi aleyhisselama salavât getirir. Abdest aldığı anda abdestin şükri olarak iki rekât namaz kılar.) (İ.M, 92a/2) “Salavât getirmek.”

(şalavât) vir-

Farz (-) kifâye didüğümüz şoldur: Kaçan bir nice kişi işlese düşer özgelerden. Selâm kayturmak kibi dağı, ahsurana yerhamükellâh demek kibi dağı hasta şorماك kibi dağı Nebi’ye şalavât virmek kibi... (Farz-ı kifaye dediğimiz şey şudur: Başka birinin yapmasıyla diğerlerinin üzerinden kalkan yükümlülüktür. Selam vermek gibi, aksırana yerhamükallah demek gibi ve de hasta sormak gibi...). (K.M, 5a/6) “Salavât getirmek.”

(rızk) bir-

Başladım uluğ Tanrı atı birle, kamuğ ‘alamğa rızık birgen Tengri, hâliş mü’minlerni yarlıkağan Tengri... (Yüce Tanrı adı ile başladım, bütün âleme rızık veren Tanrı, halis mü’minlerin günahlarını bağışlayan Tanrı.) (İ.M, 1b/1) “Rızık vermek.”

(hiseb) bir-

(...) Kim kim inkâr kılsa hisebge tağı red kılsa âyâtlarını ol kişi kâfir turur Tengri’ge. Tağı delil anıñ öze kim doğrusu hiseb birmek haq turur. (Kim ki hesaba çekilme ve onunla ilgili ayetleri red ederse o kişi kâfir olur. Hesap vermek, sorguya çekilmek hususundaki ayetler hakır, gerçektir.) (İ.M, 40a/4) “Hesaba, sorguya çekilmek.”

(keffâret) bir-

Ve eger oruçın açsa ramazân ayında bir niçe kez tağı keffâret birmese anğar bir keffâret vâcib bolur. (Ve eğer kişi ramazan ayında birkaç kez orucunu bozsa fakat keffâret vermese ona, hepsi için bir keffâret gerekir.) (İ.M, 282b/2) “Keffâret vermek.”

(ni’met) bir-

Tanrı Te’âlâ sözi: eger siz şükür kılsanğız arturğay men sizge. Tağı ayıttı Nebi ‘aleyhi’s-selâm: kaçan kim ni’met birse Tanrı Te’âlâ bir kul öze bir ni’met kim ol Tanrı Te’âlâ’dan turur bilse mağat anıñ şükriğini ötemiş bolur. (Tanrı Te’âlâ sözü: “Eğer şükrederseniz, gerçekten size arttırırım” ve Nebi aleyhisselam da şöyle buyurdu: “Kul, kendisine verilen nimetin Tanrı tarafından verildiğini bilirse mutlaka o nimetin şükriğini ödemiş olur. (İ.M, 79b/3) “Nimet vermek, rızıklandırmak.”

(şadağa) bir-

Bir kişi bir kez hec kıldı tağı tiledi kim bir kez tağı hec kılsa, hec kılmak mu yahşırağ turur yâ şadağa birmek mü? (Bir kez hacca giden bir kişi bir kez daha hacca gitmek istese, (onun için) hacca gitmek mi daha iyidir yoksa sadaka vermek mi?). (İ.M, 340a/7) “Sadaka vermek, yardım yapmak.”

(zekāt) bir-

Kim inansa köngli birle taqı ikrār kılsa tili birle, namāz kılmasa taqı zekāt birmese taqı oruç tutmasa ölgünçe hüküm kılmaz biz anıng kâfırlıgına. (*Kim kalben inanıp, dili ile ikrar etse fakat zekāt vermese ve de oruç tutmasa ölünceye kadar onun kâfir olduğuna hükmedilmez.*) (İ.M, 5b/6) “Zekāt vermek.”

(selām) bir-

Ayıtta Rasül ‘aleyhi’s-selām: bir kiçe seyr kılındım men köke kördüm İbrāhım ‘aleyhi’s-selām’ı sözleşti manğa: men taqı sözledim anğar, kaçan kim kayıtmak tiledim irse ayıtta manğa: İy Muhammed menden selām birgil üm-metinge... (*Resulullah şöyle söyledi: Bir geçe göğe yolculuğa çıktım, gökte İbrahim aleyhisselamı gördüm, benimle konuştu ben de onunla konuştum. Döneceğim zaman bana “Ey Muhammed ümmetine benden selam söyle” dedi.*) (İ.M, 39a/6) “Selam göndermek, selam söylemek.”

(fidye) bir-

Tanğrı Te‘ālā sözi: taqı anlar öze kim küçleri yitmes oruç tutmağa fidey birsün... (*Tanrı Teâlâ sözi: Fakat oruç tutmaya gücü yetmeyen kişiler fidey versin.*) (İ.M, 66b/3) “Fidey vermek.”

(kâmet) biril-

Eger bir rek‘et kılsa irte namāzından andan sonğra kâmet birilse keskey ol namazını taqı ceme‘et namāzına kirgey. (*Eğer kişi sabahın sünnetinden bir rekāt kılsa ondan sonra kamet verilse o sünnet namazı bırakmalı, cemaatle (farz) namazına devam etmeli.*) (İ.M, 201b/5) “Kamet verilme.”

(zekāt) biril-

(...) Taqı zekāt birilmes bay kişige. (*Ayrıca zengin kişiye zekāt verilmez.*) (İ.M, 260a/1) “Zekāt verilme.”

(āb-dast) boz-

Oş anıng kibi turur teli olmağ, ussı kitmek taqı qahqaha gülmek namāz içinde, rükū‘lı sücüdli namāz içinde āb-dast bozar. (*Bunun gibi deli olmak, akli gitmek ve de rükūlu, secdeli namaz içinde kahkaha ile gülmek abdest bozar.*) (İ.M, 94b/8) “Abdest bozma.”

(avdaz) boz-

Bu faşıl avdaz bozıcıları bildürür. Bil, tenden çığğan iki dürlüdür. Biri arıdur, biri necisdür. Arı çığmağ bile avdaz bozmağ; köz yaşı kibi, tükrük kibi, der kibi. (*Bu bölüm abdesti bozan durumları bildirir. Bil, tenden çıkan biri temiz diğeri pis olmak üzere iki çeşittir. Vücuttan temiz bir şey çıkması abdesti bozmağ; gözyaşı, tükrük, ter gibi.*) (K.F, 101a/1) “Abdesti bozulma.”

(mesh) boz-

(...) mesh bozar iki edük üstüne avdazı bozan nesne. Anıng kibi mesh bozar edüğü çığarmağ. Müddet keçmek; kaçan müddet keçse iki edüğü çığarsun.

(Abdesti bozan şey, mesli iken de meshi bozar. Bunun gibi çizmeyi (mesh) çitkarmak, meshi bozar. Kişi müddeti geçmesi durumunda meshi çıkarsın.) (K.F, 120b/5) “Meshin süresi geçmek, bozulmak.”

(âb-dast) bozul-

Ve eğer it tüşse yaranın başından âb-dast bozulmas. (Eğer yaranın başından et düşse abdest bozulmaz.) (İ.M,94a/5) “Abdest bozulmak, geçersiz olmak.”

(avdazı) bozul-

Ol Nebî eyitdi: “Kaçan imâmuñ avdazı bozulsa oturgandan sonra tahıyyat kadarınca, tahkik, tamâm oldı imâm namaz dağı ol kişilerin namazı ki imâmın ardında idiler. (Nebî dedi: Ne zaman ki imam tahıyyat kadarınca oturduktan sonra (son oturuşta) abdesti bozuldu, kuvvetli görüşe göre, imamın ve onun arkasındakilerin namazı kabul olur.) (K.M, 19a/4) “Abdest bozulmak.”

(yalğan) çat-

(...) rāsti özge hatunların berî bolmaıklığı şābit bolmadı Tenğri Te‘ālā’nıñ kitebi birle bolmas anlar sögmek zine birle yalğan kılmak Tenğri Te‘ālā kitebini, rāsti bolur anlar hakkında yalğan bolur tağı yalğan çatmak bolur anlar öze... (Başka hatunların (Aişe dışında) zinā konusundaki durumları Kur’an’da açıklanmadı. Zina yaptı diyerek onlara sögmek olmaz. Bu Kur’anı yalanlamak olur. Doğrusu onlar hakkında yalan söylenmiş ve iftira atılmış olur.) (İ.M, 15b/5) “İftira atmak.”

(irlik sufi) çık-

(Hacda) Eger bakşa hatunı fercine şehvet birle tağı irlik sufi çıkşa anıñ öze nerse vācib bolmas... (Hacda eger şehvetle hatununun fercine baksa ve bu sırada menü gelse ona bir şey (kaza veya kaffaret) gerekmez.) (İ.M, 348b/2) “Menü gelmek.”

(gāzılıkka) çık-

(...) yol kesmege çıkğan gāzılıkka çıkğan tağı müsāfir kişi tağı mukim kişi tağı anlardan özge kişi müsūlmānlardan iki etük öze mesh kılğaylar yalāng ayak öze mesh kılmağaylar. (Yol kesmeye, savaşmaya çıkan ya da misafir ve mukim olan kişiler ve de bunların dışındaki diğer müslümanlar yalın ayak üzerine mesh kılmayıp çizme (mesh) üzerine mesh yaparlar.) (İ.M, 33b/6) “Allah yolunda savaşmak.”

(safarğa) çık-

Kim kim meshni başlasa ol kişi miķim bolsa andan songra safarğa çıkşa bir gün bir tün tamâm bolmasdan burun mesh kılğay üç kün üç kiçege tigi... (Kim ki mukim olup mesh süresi başlasa ve sonra sefere çıkşa bir gün bir gece tamamlanmadan üç gün üç geceye kadar mesh yapar.) (İ.M, 127a/5) “Sefere, yolculuğa çıkmak.”

(esselām) ti-

Namāz kılğan kişi kaçan kim tilese selām birmege, özge kişi unutup, ayıt-sa: esselām tise tağı anğsa tağı tik tursa namāzı fāsıd bolur. (Namaz kılan kişi namazda olduğunu unutup başka kişiye “esselām” diyerek selam verse ve son-

ra namazda olduğunu hatırlasa ve bunu üzerine sussa namâzı bozulur.) (İ.M, 197a/1) “Selam vermek.”

(inşallah) di-

Ve eger ayıtısa: Tengri tilegey kim men mü'min bolğay men tise, kerekmes oşbu inşallah demek. (Ve eger kişi dese: Tanrı isterse ben mü'min olurum, bu durumda inşallah demek gerekmez.) (İ.M, 27a/4) “İnşallah demek.”

(fetvâ) dile-

Hiçâmet olğan orucu bozulur, hiçâmet oldurğan orucu bozulur, orucu yise te'vil eylese hadîş bile, yâ faķihden fetvâ dilese ol dağı fetvâ virse, keffâret vâcib olmaz. (Hacamat yapan ve yaptıranın orucu bozulur. Kişi hadîsi yanlış yorumlayarak orucunu yese veya bu hususta fakihten fetva isteyip fetva da olsa o kişiye keffâret gerekmez.) (K.F, 233a/2) “Fetva istemek.”

(fetvâ) iste-

Yâ bıyığına yağ sürütse, zan eylese ol orucu bozar, orucu yese kazâ vâcib olur, keffâret dağı vâcib olur. Zannı i'tibâr olmaz, berâberdür kerek fetvâ istese yâ fetvâ istemese. (Kişi oruçluken bıyığına yağ sürünse ve orucunun bozulduğunu zannederek orucunu yese kaza ve aynı zamanda keffâret gerekir. Fetva olsa da almasa da zannına itibar edilmez.) (K.F, 252b/2) “Fetva istemek, almak.”

(tevfik) iste-

Andan şongra imâm kırsu otursun cemâ'ata yüzi bile şükür eylesün, Tanrı ta'âlâya şenâ eylesün, Nebiye şalavât ketürsün Tanrı rahmeti Nebi üstüne, istigfâr eylesün. tevfiķ istesün, işmet istesün, magfret istesün, rahmet istesün... (İmam yüzünü cemaate karşı çevirip şükür etsin, Tanrı'yı övsün, Tanrı'nın rahmeti üzerine olan Nebi'ye şalavât getirsin, tövbe etsin, yardım istesin, bağışlanmayı istesin...) (K.F, 156b/3) “Yardım istemek.”

(kazâ) kal-

Namaz kıılır men Tengri Te'âlâ'ge avval irta namâzınınđ farzı benim öze kazâ kalıp turur irdi tip. (Kişi, Allah rızası için önceden üzerimde kaza olarak kalan sabah namazının farzına diyerek namazını kılar.) (K.F, 162a/3) “Kazaya kalmak.”

(ortak) kıat-

râstı Tengri Te'âlâ yarlıkamas kim kim Tengri'ge ortak kıatsa tağı yarlıkar andan özge yazuk kıılğanlarını, kimni kim tilese. (Doğrusu Tanrı Te'âlâ, kendisine ortak (şirk) koşanları bağışlamaz; ama dilediği kimselerin bundan başka günahlarını bağışlar.) (İ.M, 51a/6) “Ortak koşmak.”

(selâm) kıaytur-

Farz-ı kifâye didüğümüz şoldur: Kıaçan bir nice kişi işlese düşer özgelerden. Selâm kıayturmak kibi dağı, ağsurana yerhamükellâh demek kibi dağı has-ta şormak... (Farz-ı Kifâye şudur: Bir kişinin yapmasıyla diğer kişilerin üzerinden düşen yükümlülüklerdir. Selam almak, aksırana yerhamükallah demek, hasta sormak gibi...) (K.M, 5a/5) “Selama kıarılık vermek, selam almak.”

(avdaz) keç-

Bil, avdaz keçmek, guslı keçmek, maḥşüş olur muṭlak şu bile. (*Abdest ve guslün geçerli olması için mutlaka temiz su lazımdır.*) (K.F, 41b/4) “Abdesti geçerli olmak.”

(ğuslı) keç-

Bil, avdaz keçmek, ğuslı keçmek, maḥşüş olur muṭlak şu bile. (*Abdest ve guslün geçerli olması için mutlaka temiz su lazımdır.*) (K.F, 41b/4) “Guslü geçerli olmak.”

(düşe) keç-

İkinci gusl eylemekdür: Meniden kaçan şehvet bile düşse, yâ el bile hareket eylemek bile, yâ düşe keçmek bile, yâ bakmak bile... (*İkincisi şu gibi durumlarda gusl almaktır. Ne zaman meni, ya el ile dokunmak ile, ya rüyada görmek ile, ya bakmak sonucu şehvet ile düşse...*) (K.F, 106a/1) “Rüyada görmek.”

(düşne) keç-

Kaçan uyansa tapsa döşegi üstünde meni, düşne keçmek fikr eylemese ğusul vâcib olur. (*Kişi uyandığında döşegi üzerinde meni görse, rüyasında ne gördüğünü hatırlamasa da gusül gerekir.*) (K.F, 112b/4) “Rüyasında görmek.”

(namâzi) keç-

Eger bir şartı terk etse namâzi keçmez, kerek namâzdan burun olsun kerek namâz içinde olsun. (*Eğer kişi namazın dışındaki ya da namaz içindeki bir şartı terk ederse namâz kabul olmaz.*) (K.F, 41a/3) “Namâzi geçerli ol(ma)mak.”

(kâmet) keltür-

Eger mü'zzin kâmet keltürse mescid içinde çıkmaya ançağa tigi kim taṭavvu' namâz kılğay. (*Ve müezzın mescitte kamet getirirse nafile namaz başlayana dek mescidden çıkılmaz.*) (İ.M, 202a/1) “Kamet getirmek.”

(iḳrâr) keltür-

(...) iḳrâr keltürmek til birle taḳı 'amal kılmaḳ erkân birle imânning ḥaḳîqâ-tinden turur. (*Dil ile söyleyip gereği gibi amel etmek imanun şartlarındandır.*) (İ.M, 6a/1) “Söylemek.”

(imân) keltür-

Kaçan kim Tenğri'ni birlese taḳı arıḳ kılsa anı oğul kızdıan vacib bolur anıng öze kim imân keltürmek melâyikelerge taḳı kiteblerge taḳı Resüllerge taḳı fark ayıtmağay bir kimesne arasında Resüllerden... (*Kişi, ne zaman Tanrı'yı oğul ve kızdıan münezzeh olarak birlese, meleklere, kitaplara, arasında ayırım yapmadan bütün peygamberlere inanması, iman getirmesi kişi üzerine vaciptir.*) (İ.M, 3b/2) “İman getirmek, inanmak.”

(şahâdet) keltür-

(...) taḳı sözlemegey dünyâ sözünü taḳı şahâdet keltürgey her bir endâmın yügende taḳı du'a kılğay. (*Ve dünya sözünü söylemeyecek aynı zamanda her*

bir uzvunu yıkarken de şahadet getirecek ve dua edecek.) (İ.M, 89b/4) “Keli-me-i şahâdet getirmek.”

(şalavât) keltür-

Sekizinci: hasta şormağ turur. Tokuzuncı: şalâvât keltürmek turur Nebî ‘aleyhi’s-selâm öze. *(Sekizinci hasta sormak, dokuzuncu Nebi aleyhisselâma salavât getirmektir.)* (İ.M, 87a/5) “Salavât getirmek.”

(şalavât) ketür-

Ol Nebîye şalavât ketürsün, Tanrı rahmeti Nebî üstüne; du‘â eylesün. *(Tanrı’nın rahmetinin üstüne olduğu o Nebi’ye salavat getirsin, dua etsin.)* (K.F, 157b/4) “Salavât getirmek.”

(niyet) keltür-

(...) râstı kim kim çıksa iwinden farz namâz kılmak tilese ceme‘et birle kaçan kim imâmğa irişti, tekbir kıldı, niyet keltürmedi oşol sa‘at içinde. Eger aytilsa anğar: kıysı namâz kılar sen tip eger küçi yitse anğar cevâb birmeklikke fikr kılmayın namâzı revâ bolmas. *(Doğrusu kim ki evinden farz namaz kılmak için çıksa, cemaatle namaz kılan imama yetişip tekbir getirse fakat niyet etmese o an, ve hangi namazı kıldın diye sorulduğunda kıldığı namaz hakkında fikir ortaya koymassa, namazı kabul olmaz.)* (İ.M, 164b/7) “Niyet etmek.”

(imân) ketür-

Tanrı ta‘âlâ eyitdi: Tanrı ta‘âlâ yüce eyler mertebelerin imân ketüren kişilerinüñ sizden dağı ol kişilere ki ‘ilim virildi, yüce eyler dereceler bile mertebelerin. *(Tanrı Te‘âla dedi: Sizden kendilerine ilim verilen ve imân eden kişilerin mertebelerini, Allahu Te‘âla yüce eyler.)* (K.F, 7b/6) “İman etmek, inanmak.”

(ihrâm) key-

Tağı biri kaçan bir oğlan baliğ bolsa tüşke keçmek birle. Ammâ ol dört kim sünnet turur anıñ biri cum‘e yüwünmek turur tağı iki bayram yüwünmek turur tağı ‘arefe kün yüwünmek turur tağı ihrâm keygende yewünmek turur, berâbar turur kerekse ihrâm-ı ‘umre kılsun kerekse ihrâm-ı hac kılsın. *(Diğer biri, bir erkek rüya görmek yolu ile baliğ olsa, dört şey onun için sünnettir. Onun birincisi cuma günü yıkanmaktır, diğeri iki bayram arasında yıkanmaktır, bir diğeri arefe günü yıkanmaktır ve sonuncusu da gerek umre ve de gerek hac ihramı olsun fark etmez ihram giydiğinde yıkanmaktır.)* (İ.M, 101a/6) “(Hacılar için) ihram giymek.”

(söz) kezdir-

Dilini arıtsun yalğan söylemekden, buhtân eylemekden, gaybet söylemekden, söz kezdirmekden, çekişmekden. *(Kişi, dilini yalan söylemekten, iftira atmaktan, gıybet etmekten, söz gezdirmekten, kavga etmekten... arıtsın.)* (K.F, 128a/6) “Dedikodu yapmak.”

(kıyâmet) kop-

“kıyâmet koptur hattâ ‘ilim zâhir olmayınca.” *(İlim kalkmadıkça kıyamet kopmaz.)* (K.F, 18a/2) “Kıyamet kopmak.”

(âyet) koş-

(...) Andan songra bir süre koşğay yâ üç âyet koşğay Fâtihege. (...) aning için kim vâcib, bir süre koşmak turur, yâ üç âyat koşmak turur. *(Ondan sonra bir sure okumak ya da üç ayet okumak Fatiha sonrasında. Fatiha sonrasında bir sure ya da üç ayet okumak vaciptir.)* (İ.M, 173b/5) “Ayet okumak.”

(süre) koş-

(...) Andan songra bir süre koşğay yâ üç âyet koşğay Fâtihege. (...) aning için kim vâcib, bir süre koşmak turur, yâ üç âyat koşmak turur. *(Ondan sonra bir sure okumak ya da üç ayet okumak Fatiha sonrasında. Fatiha sonrasında bir sure ya da üç ayet okumak vaciptir.)* (İ.M, 173b/5) “Süre okumak.”

(emânet) koy-

Ve eger bolmasa imâmninğ kölügi kim yükleye aning öze ganîmetni kısmet kılğay anı ülçe alğanlar arasında emânet koymak gibi kötergey anı İslâm dârına tigi andan songra kaytarıp alğayanlardan tağı kısmet kılğay anı. *(Ve eğer imamın ganîmetlerini yükleyecek hayvanı yoksa emanete bırakır gibi pay alanlar arasında bölüştürür. Ve onu İslam ülkesine götürür. Ondan sonra taşıyanlardan geri alır ve onu alacaklara bölüştürür.)* (İ.M, 427b/2) “Emanet bırakmak.”

(rehn) koy-

Ve eger öltürülse rehn kıl kışas yok ançağa tigrü kim rehn koyğan kişi tağı rehn alğan kişi tirilgey. *(ve eğer öldürülürse rehin olan köle rehin koyan ve rehin alan kişi bir araya gelinceye kadar kısas yapılmaz.)* (İ.M, 458b/7) “Tutsak etmek.”

(mîrâs) koy-

Taḥkîk Nebiler akça mîrâs koymadılar, altun mîrâs koymadılar, ‘ilmi mîrâs koydılar. *(Gerçekte Nebiler para miras bırakmadılar, altın miras bırakmadılar, ilmi miras bıraktılar.)* (K.F, 9b/2) “Miras bırakmak.”

(emânet) koyul-

Bir kişi aldı bir kişininğ malından bir akça lâzım bolur anğar ming akça, niçüktür şüreti? Bu kişi emânet koydu tağı bir kişi katında ming akça kapçuk içinde. Emânet koyulmuş kişi aldı andan bir akça küç birle andan songra kaytardı anı kapçukka... *(Bir kişi bir kişinin malında bir akça alırsa bin akça ödemesinin nedeni nedir? Bu kişi başka kişinin önünde para kabı içinde bin akça emanet koydu. Emanete bırakılan kişi para kabından zorla bir akçe alırsa ve ardında para kutusunu geri verirse...)* (İ.M, 494a/4) “Emanete bırakılmak.”

(hayz) kör-

(...) tağı hayz körmek tüşürür hayz körgeñ hatundan namâznı tağı ḥarâm kılır. *(...ve adet görmek, adet gören kadından, namaz kılmayı düşürür ve bu durumda namaz kılmayı haram kılır.)* (İ.M, 131b/) “(Kadınlar) adet görmek.”

(kan) kör-

Kan körgeñ ‘avrat ki künleri on künden eksük olsa, oğlan doğurğan ‘avrat kaçan künleri kırk künden eksük olsa, eger kecede tapsalar gusl eyleyecek

kararınca bir sâ'at, dahı lâzım olur anlar üstüne 'işâ namâzı. (On günden eksik adet gören kadın, çocuk doğuran kadın kırk günden eksik adet görse, eğer gece gusl eyleyecek kadar bir vakit bulsalar, onlar üzerine işa namazı gerekir.) (K.F, 246b/7) "(Kadınlar) adet görmek."

(maşlahat) kör-

Taķı vâcib imâm öze taķı big öze taķı veliler öze taķı sultânlar öze haķ-larını yitkürmek turur iyelerine taķı ol mâlnı hâbs kılmağay anlardan anı kim maşlahat körer artuķ birmekten taķı berâber birmekten meyl kılmayın anıng içinde hevâsına. (Ve imam üzerine, bey üzerine, veliler üzerine, sultanlar üzerine sahiplerine haklarını ulaştırmak vaciptir. Eşit ve fazla vermekte huzur bulacağınız, dirliği sağlayacağınız o malı sahiplerinden gizlemesinler, bu hususta heveslerine uymasınlar.) (İ.M, 265b/6) "Huzurlu, dirlik içinde olmak."

(mekrûh) kör-

(...) eger tutsa yingi birle kayırmas Muħammed İmâm katında. Mekrûh kördi bir ança meşâyihlar yingi birle tutmaķnı. (Eger kişi yeni ile (abdestsiz olarak Kurân'ı) tutsa İmam Muhammet katında bu konuda sakınca yok. Fakat bazı meşâyihler abdestsizken Kurân'ı belisemizin yeni ile tutmayı uygun görmedi.) (İ.M, 104a/2) "Uygun gör(me)mek."

(vâcib) kör-

Râstı Rasûl 'aleyhi's-selâm saķlar irdi biş namâzlarını ceme'et birle körer irdi biş namâznı ceme'et birle vâcib körer irdi andan songra buyurdu ümmetine ceme'et birle. (Doğrusu Resul aleyhisselâm beş vakit namâznı cemaatle kilmaya dikkat ederdı. Beş vakit namâzı cemaate vacip görürdü. Ondan sonra ümmetine cemaat ile (namazı) buyurdu.) (İ.M, 28a/6) "Vacip görmek."

(hâlâl) kör-

(...) inansa kõngli birle taķı ikrâr kılrsa tili birle, namâz kılmasa taķı zekât birmese taķı oruĉ tutmasa ölgünĉe hûkm kılmas biz anıng kâfirligine, niĉe kim bilmesek ol kişiden hâlâl körmekligini koymaķı birle. (Kişi kalbiyle inansa ve dili ile ikrar etse, namâz kılmasa, zekât vermese ya da oruĉ tutmasa ölünceye kadar onun kafırlığına hüküm verilmez. Nasıl ki o kişinin helal gördüklerini terk ettiğini bilmediğimiz gibi. Bil.) (İ.M, 5b/7) "Helal görmek."

(kerahiyet) kör-

Kim kim elig yazuk kılrsa bir atlamak ile sewüglürek turur mańga kim andan kim bir yazuķ kılmaķtan Mekke içinde. Oş bu haşletler bolmaķından ĉorķup kerahiyet ĉördüler. Mücavir bolmaķnı Mekke içinde. (Kim ki bir defada elli günah işlese ve bu bana Mekke içinde bir günah işlemekten daha sevimidir dese. Bu durumlar olmasından korkarak bazıları Mekke içinde komşu olmayı sakıncalı gördüler.) (İ.M, 288b/6) "Dinen sakıncalı görmek."

(törem) kör-

Ve eger ayıtısa bir hatun: Tengri'ge benim öze vâcib bolsun kim oruç tutmak törem körgeñ kün tise. (*Eğer bir kadın dese: Adet gördüğüm gün oruç tutmak bana vacip olsun.*) (İ.M, 283a/4) “Kadınlar aybaşı görmek.”

(hağ) kör-

Kim kim ayrılssa müslümânlar ceme'etinden tağı hağ körmese ceme'etni ol kişi; azğan turur tağı mübtedi' turur. (*Kim ki müslümanların topluluğundan ayrılssa ve o kişi müslüman topluluğunu hor görse fasıktır, bidat ehliendir.*) (İ.M, 27b/7) “Hor görmek, küçümsemek.”

(kunût) oğı-

Tağı biri süre koşmak turur yâ âyetler koşmak turur Fâtihege. Tağı biri katı oğımak katı okunur yirde tağı biri arğun oğımak arğun oğınur yirde. Tağı biri kunût oğımak vitr namâzında. (*Bir diğeri Fatihanın arkasından sure ya da ayet okumaktır. Ve biri sesli okunan yerde sesli okumak, diğeri gizli okunan yerde gizli okumaktır. Diğeri biri de vitir namazında kunut okumaktır.*) (İ.M, 170b/6) “Kunut duası okumak.”

(Fâtihe) oğı-

Tağı Ebu Cā'fer Fağih'den: kaçan kim imāmga irişse Fâtihe oğur iken Sübhā-nekekallāhümma'nı oğığay barçalar katında. (*Ve Ebu Cāfer Fakih'ten: Ne zaman ki kişi Fâtiha okurken imāma yetişse Sübhānekeyi okur bütün imamlara göre.*) (İ.M, 172b/5) “Fatiha suresini okumak.”

(huğbe) oğı-

Tağı nâfile namâzın kılmagay kaçan imām çıksa huğbe oğımağ cum'e kün huğbeden fâriğ bolğunça. (*Ve nâfile namaz kılmaz imām cuma günü hutbeye başlayıp bitirinceye kadar.*) (İ.M, 149b/1) “Hutbe okumak.”

(tağıyyât) oğı-

Kaçan kim başını köterse ikinci secdeden tötünçü rek'etde olturğay neteg kim olturdı avvalğı olturmakda. Tağı tağıyyât oğığay neteg kim oğıdı avvalğıda tağı şalavât keltürgey Resül öze... (*Dördüncü rekâtn ikinci secdesinden başını kaldırdığında ilk oturuştaki gibi oturur. İlk oturuşta okuduğu ve peygamberimize şalavât getirdiği gibi aynı şekilde tağıyyatı okur.*) (İ.M, 177b/4) “Dua etmek.”

(Kur'en) oğı-

Ve eger ayıtılsa bir kişige: Kur'en niçün oğımas sen tise, ol kişi ayıtısa: toydum Kur'en oğımağtan tise... (*Bir kişige sen niçin Kur'an okumuyorsun? diye sorulsa, o kişi Kur'an okumaya doydum dese...*) (İ.M, 8a/2) “Kur'an okumak.”

('ilim) oğı-

Ol Tanrı ta'âlâ hakimdür; 'ilmini zinet kıldı 'âlimlere, cıraq kıldı 'ilim oğğanlara cehil karağlığında. (*O Tanrı Te'ala hakimdir. İlmini âlimlere süs kıldı. İlim yapanları cehalet karanlığında aydınlığa eriştirdi.*) (K.F, 2b/3) “İlim yapmak.”

(Kur'en) okın-

Kaçan Kur'en okınsa tınglangız... (Ne zaman Kuran okunsa, dinleyiniz.) (İ.M, 53a/1) "Kuran okumak."

(i'tikef) oltur-

i'tikef olturmuş bolur ni kadar kim oltursa tağı bardur anğar i'tikef olturğan-larınġ sevabı. (İtikafa oturan kişi ne kadar itikafa kalırsa ona kaldığı kadar itikafa oturmanın sevabı vardır.) (İ.M, 266b/4) "İtikafa oturmak, itikafa girmek."

(tahiyyata) otur-

Namazuñ erkânları altıdur, şartlar kibi: Biri evvel Allahu ekber dimekdür dağı ayak üstine durmağ dağı Kur'an okumağ, dağı rükü' eylemek, sücüd eylemek, ahir tahiyyata oturmağ tahiyyat kadarınca. (Namazın rükünleri şartları gibi altıdur. Biri ayakta dik durarak Allahu ekber demektir, diğeri Kur'an okumaktır, bir diğeri rükü ve secde eylemektir, sonuncu tahiyyat duası süresi kadar tahiyyatta oturmaktır.) (K.M, 10b/1) "Tahiyyata oturmak."

(murabba') otur-

Saçını bağlamasun, kıumâşını kıaldurmasun, kıolını ardına kıoymasun, kıkâ' eylesesün, murabba' oturmasun illâ 'özri bile. ...yol yanında oturmasun, kıâfile yanında oturmasun. selâm virmesün, selâm kıaytarmasun, (Namaz kıılan kişi özür hali dışında saçını bağlamasın, kıiysisini kıaldurmasın, kıolunu arkasına atmasın, ayağa kalkmasın ve edebe aykırı oturmasın.) (K.F, 160b/4) "Edebli oturmak."

(kumar) oyna-

Tenġri Te'alâ sözi: aytđıl yâ Muħammed râstı çağır içmek tağı kumâr oynamak, abak tikmek tapunmağ üçün, kıumâr okı necis turur, şeytân 'amâlından turur... (Tanrı Te'alâ sözü: Ey Muhammet! Doğrusu içki içmek, kumar oynamak, tapınmak için put dikmek, kumar oku pistir, Şeytan işlerindedir.) (İ.M, 86b/1) "Kumar oynamak."

(yalan) sözle-

Kaçan ağız arıtsa misvâk bile ağız kıoqusından. Kerektür ağızını arıda anuñ kibi yalğan sözlemekten, ġaybet sözlemekten, söz gezdirmekten, buhtân eylemekten, harâm yimekten... (Kişi misvak ile ağız kokusunda arındığı gibi, yalan söylemekten, ġybet etmekten, söz gezdirmekten, iftira atmaktan, haram yemekten ağızını arıtmalı.) (K.F, 73b/5) "Yalan söylemek."

(ħayr) sözle-

Ümmetin yağşıırakı Nebi'den sonġra Ebü Bekr turur, andan sonġra 'Ořmân andan sonġra 'Ömer, andan sonġra 'Ali turur. Andan sonġra ayıtı: sözlemengiz anlar ġađkıında tağı ayıtmangız nerse meġer kim ġayr sözleñ. (Nebi'den sonra ümmetin en hayırlısı Ebu Bekir, ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman, ondan sonra 'Ali'dir. Ondan sonra şöyle dedi: Onlar hakkında ġüzel konuşmak dışında başka söz söylemeyiniz.) (İ.M, 43b/6) "Hayır konuşmak, ġüzel bahsetmek."

(gîbet) sözle-

(...) yolda taķı suwġa yitkende taķı tilini saķlaġay sōgmekten taķı gîbet sōzlemekten taķı taraflarġa la'net kılmaķdan. (*Yolculukta, suya ulařtıġında lanet etmekten, arkadan konuşmaktan ve de sōgmekten dilini sakla.*) (İ.M, 296b/7) “*Kişinin olmadıġı yerde arkasından konuşmak.*”

(boyun) sun-

Ebi Ĥanife turur. Tanġrı andan razî olsun. Kıřkaraķ bolġay Ebu Ĥanife mezhebi öze, i'timâd kılınmış bolġay aning içinde ben taķı ilgerü kildim buyrukķa boyun sunup Cinâb-ı 'Âli'ning resmi birle, işâret kılınmış turur anġar. (*Ebu Ĥanife Tanrı ondan razı olsun. Ebu Ĥanife mezhebi ve bu mezhebin fıkhî görüşlerini benimseyen fıkhî âlimlerinin güvenilir eserlerinden, verilen emre itaat ederek Allah'ın izniyle bu eseri yazdım.*) (İ.M, 2a/5) “*İtaat etmek.*”

(tanuķ) tik-

Yirde tapulġan mâl emânet turur. Kaçan kim tanuķ tikse tapġan kişi kim ol anı alur saķlamak üçün taķı iyesine birmek üçün aning üçün kim almaķ bu vech öze destür birilmış turur şer'an. (*Yerde bulunan mal emanettir. Ne zaman ki onu bulan kişi saklamak ve sahibine vermek için aldıġına şahit tutarsa bu şekilde malın (sahibine verilmeye kadar) yanında kalmasına dinen izin verilmiştir.*) (İ.M, 442b/8) “*Şahit tutmak.*”

(abak) tik-

Tanġrı Te'âlâ sözi: ayıtġıl yâ Muġammed râstı çağır içmek, taķı ķumar oynamak, abak tikmek tapunmak üçün ķumâr oķı necis turur, şeytân 'amalından turur. (*Tanrı Te'âlâ sözü: Ey Muhammet! Doğrusu içki içmek, kumar oynamak, tapınmak için put dikmek, kumar oku pistir, Şeytan işlerindedir.*) (İ.M, 86b/1) “*Put Dikmek.*”

(namâzġa) tur-

İkinci farz: ton keymek turur. Tenġri Te'alâ sözi: iy Âdâm oġlanları örtüngüz 'avratningizni her bir mescidge barganda, ya'nî her bir namâzġa turġanda zînet didüġi ol nerse turur kim örtülgey aning birle 'avrat. (*İkinci farz elbise giymektir. Tanrı Te'âlâ sözü: Ey ademoġlulları! Bir mescide girdiġinizde, yani namaza durduġunuzda zinet denilen avret yerlerini, örtecek bir nesne ile her bir namaza durduġunuzda örtününüz.*) (İ.M, 77b/8) “*Namaza durmak.*”

(namâza) tur-

Bu kece közetdüm vaķtı ki kişiler sakin oldı, çıķdı, mescide durdı namâza. İşledi evvel kecede islegen kibi vaķtı ki řabâġ oldı evine kirdi ķumâřını keydi namâza çıķdı. (*Bu gece insanlar, evlerine girdikten sonra (Ebu Ĥanife) evinden çıkıp mescitte namaz kıldı. Önceki gün yaptıġının aynısını tekrarladı. Sabah oldu, evine gitti, elbisesini deġiřtirip namaza gitti.*) (K.F, 25a/5) “*Namaz kılmak.*”

(namâza) dur-

Yâ imân ketürġen kisiler, kaçan dursanġuz namâza yunġuz yüzlerünġüzi, ķollarunġuzı dirsekler ķadarınca. Silnġüz başlarunġuzı, ayaklarunġuzı yunġuz

dobuıklar kadarınca. *(Ey iman edenler! Namaza kılmaya kalıktığınızda yüzlerinizi, kollarınızı dirseklerle beraber yıkayınız, başlarınızı siliniz (mesh ediniz), ayaklarınızı topuklarınızla bereber yıkayınız.)* (K.F, 84a/5) “Namaz kılmak.”

(vağfağa) tur-

(...) Tağı biri müzdelifede vağfağa turğanda yüwünmek turur. Tağı biri kurban bayramı kün yüwünmek turur. *(Ve biri müzdelifede vakfa duracağında yıkanmaktır. Bir diğeri de kurban bayramı günü yıkanmaktır.)* (İ.M, 101b/2) “(Hacılar) Arafatta durmak.”

(namâz) turğuz-

Mağat anğdı Tengri Te‘âlâ kitebi içinde mü‘minler hağkında: anlar kim namâz turğuzurlar tağı ol nerseden kim biz anlarğa rızq birdük nafaka kılurlar Tengri yolında... *(Muhakkak ki, Tanrı Te‘âlâ kitabında mü‘minler hakkında şöyle söyledi: “Onlar ki (mü‘minler) namaz kılarlar, bizim onlara verdiğimiz bütün rızıklardan nafaka verirler.)* (İ.M, 25a/5) “Namaz kılmak.”

(namâz) turğuz-

Tanğrı rahmeti Cibril üstüne: şordı Nebiye, Tanğrı rahmeti Nebi üstüne, İslâmıdan, İslâm nedir? Eyitdi: Tanuğlık virgey sen Tanğrı Ta‘âlâdan özge Tanrı yok! Tağkik, Muhammed resülü‘lâhdur. Namâz durğuzğay sen, zekât virgey sen, Ramazân ayını oruç dutğay sen, Allâh’a hac eylegey sen. *(Cibril-Tanrı’nın rahmeti Cebrail üstüne olsun, Nebi’ye -Tanrı rahmeti nebi üstüne olsun- İslâm nedir? diye sordu. Nebi şöyle dedi: Tanrı’dan başka Tanrı olmadığına ve Muhammed’in onun peygamberi olduğuna şahitlik yapmak, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, Allah için hac yapmaktır.)* (K.F, 39b/5) “Namaz kılmak.”

(namâzı) durğuz-

Tanğrı Ta‘âlâ’nunğ kavlıdur: Durguznğuz namâzı! Tanğrı Ta‘âlâ’nunğ kavlıdur. *(“namazın şartlarını yerine getiriniz” Tanrı Te‘âlâ’nın sözüdür.)* (K.F, 143a/2) “Namaz kılmak.”

(had) turğuz-

Ve eger ikrâr kılğan kişi kayıtsa ikrârından had turğuzmasdan burun anıng öze, yâ had ortasında kayıtmakı kabûl kılınır tağı koyulur... *(Ve eğer (suçu) kabul eden kişi ona had cezası uygulanmadan önce ya da ceza ortasında söylediklerinden pişman olsa, bu kabul edilir ve ceza uygulanmaz.)* (İ.M, 404a/8) “Had cezası uygulamak.”

(kâmet) turğuz-

Namâz kılmağ yağşırak turur uykudan, iki kez. Tağı kâmet turğuzmak manğ birmek kibi turur arturğay anıng içinde hayye ‘ale’l-felâhdan şongra kad kâmeti’ş-şalâtnı iki kez. *(Namaz kılmak uykudan iki kat daha iyidir. Arkasından kamet getirmek ezan okumak gibidir. Ezanın içinde hayye ‘ale’l-felâhdan sonra iki kez kad kâmeti’ş-şalâti okuyarak ezanı uzatın.)* (İ.M, 149b/7) “Kamet getirmek.”

(namâza) turguzıl-

Taķı Mergināni atlıg kitebde eger namāz turguzılrsa taķı bir kişi řavāf kılur bolsa, yā sa'y kılur bolsa koyğay řavāfını taķı sa'yni taķı namāz kılğay. *(Ve yine Mergināni adlı kitapta namaza durulduğunda bir kişi say ya da tavaf yapıyorsa, tavafı ve sayı bıraksın namaza dursun, namazı kılın.)* (İ.M, 310b/4) “Namaza durmak, durulmak.”

(cāyiz) tut-

Çaçan kim necāset bolsa körünür necāset bolsa bir ançalar ayıtdılar: murdar bolur necāsetning çewresi tip, bir kiçig ĥavz şadarınça andan. Taķı bir ança Buĥāra meřāyıĥları kıldılar anı aķar suf ĥükmi kibi taķı cāyiz tutdılar anıing içinde ‘umüm-ı belvā bolduğı üçün. *(Bazıları gözle görülen necāset konusunda şöyle dediler: Necaset bir küçük havuz (avuç içi) kadar olduğunda çevresini (bulunduğu giysi) kirletir (pis hükmündedir). Ve bazı Buhara şeyhleri bir nesnenin dinen kirlili sayılması için daha fazla su gerekir şeklinde yorumladılar. Ve bu durumun halk arasında yaygın olması nedeniyle faydayı gözeterek caiz gördüler.)* (İ.M, 109a/2) “Caiz görmek.”

(oruç) tut-

Kim inansa köngli birle taķı ikrār kılsa tili birle, namāz kılsa taķı zekāt bir-mese taķı oruç tutmasa ölgünçe hükm kılmaz biz anıing kāfirliğine *(Kim kalben inanıp, dili ile ikrar etse namaz kılsa fakat zekāt vermese ya da oruç tutmasa ölünceye kadar onun kafir olduğuna hükm verilmez.)* (İ.M, 5b/6) “Oruç tutmak.”

(çek) tüş-

ve eger çek tüşse üçünçü rek'et birle törtünçü rek'et arasında kılğay anı üç rek'et meger kim ol kişi olturğay üçünçü rek'etde itimāli bar kim törtünçü bolğay ihtiyāt üçün andan songra şoşğay anğar bir rek'et taķı. *(eğer üçüncü rekat ile dördüncü rekat arasında şüpheyeye düşerse onu üç rekat kılmalı, eğer o kişi üçüncü rekatta otursa, (ama) dördüncü rekat olma ihtimali (de) olsa tedbiren ondan sonra bir rekat daha kılmalı.)* (İ.M, 210a/7) “Şüpheyeye düşmek.”

(ĥadd) ur-

(...) kim birle zine kıldıing? Tip. Çaçan kim beyān kılsa oş anı lāzım bolur anğar ĥadd urmaķ. *(kim ile zina kıldın? sorusuna cevap verdiğinde o kişiye, dinen (şeriatı göre) verilmesi gereken ceza verilir.)* (İ.M, 404a/7) “Ceza uygulamak.”

(ĥad) urul-

Ve eger açsa oruçın anıing öze keffāret yok. Çaçan kim kökte bulut olsa, imām kabül kılğay bir kişiniing tanuķluķını ‘edil kişiniing ramāzan ayı körmek içinde, kerekse ir bolsun, kerekse ĥatun bolsun, kerekse azād bolsun, kerekse kıl bolsun, kerekse ĥad urulmuş bolsun sögmek içinde... *(Gökyüzünde bulut olduğunda imam ramāzan hilalini görme konusunda gerek erkek, gerekse de kadın, gerek azad edilmiş gerek köle, gerekse de söğme konusunda şeriate göre ceza almış olsun adil kişinin tanıklıķını kabul eder.)* (İ.M, 270a/3) “Dinin belirlediği ölçüler çerçevesinde cezalandırılmak.”

(ta'zîr) urul-

(...) yâ söğse bir müslümânğa zineden özge birle taqı ayıtsa: iy fâsık tip yâ: iy kâfir tip, yâ: iy murdar tip, yâ: iy oğrı tip ta'zîr urulur. Ve eger ayıtsa: iy işek tip, yâ: iy tonguz tip, ta'zîr urulmas. (*Zinadan farklı olarak bir müslümana söğse ya da birine ey kâfir, ey murdar, ey hırsız dese ta'zîr cezası uygulanır. Domuz ve eşek dese bu ceza uygulanmaz.*) (İ.M, 414a/6) “Ta'zîr cezası uygulamak.”

(îbâdet) yap-

İlim okğan kişi varsa 'âlim kişi çapısına illâ Tanğrı ta'âlâ yazar anğa; her ayak başganiçun bir yıl îbâdet yapar anungıçun... (*İlim okuyan kişi âlim kişi kapısına gittiğinde Allah o kişinin attığı her adıma bir yıl ibadet sevabı yazar.*) (K.F, 10a/3) “İbâdet sevabı yazmak.”

(oruçın) yi-

Çaçan hatun kişi çan körse yâ oğlan tapsa oruçın yigey taqı ötekey... (*Ne zaman kadın adet görse ya oğlan doğursa orucunu bozar ve sonra -tutmadığı günlerin orucunu- öder.*) (İ.M, 274b/5) “Oruç bozmak.”

(halâl) yi-

Harâm sewügrek turur manğa halâldan tise kâfir bolur, yâhüd ayıtsa keltür halâl yigen kişini manğa kim ançağa tigrü kim men secde kılayım anğar tise yâhüd ayıtsa: revâ bolur manğa harâm yimek tise kâfir bolur. (*kişi haram bana helalden daha tatlıdır dese, ya da helal yiyen kişiyi bana getirinceye kadar ben ona secde kılayım dese ya da haram yemek bana uygundur dese kâfir olur.*) (İ.M, 20b/4) “Helal yemek.”

(seher) yi-

Ve eger tili birle anğmasa taqı köngli birle niyet kılmasa ançası bar kim seher yise oruç niyeti öze... (*kişi oruca niyeti dil ile söylemese ya da kalbi ile niyet kılmasa lakin sahur yapsa oruç niyeti onun üzerinedir, oruçlu kabul edilir.*) (İ.M, 267b/5) “Sahur yapmak.”

(ribâ) yi-

Ve eger ayıtsa: eger kıldım irse anıng kibi benim öze Tanğrı gâzâbı olsun, yâ men zine kılgan bolayım tip, yâ çakır içken men tip, yâ ribâ yigen men tip, yâ oğrı men tip ant içken... (*Ve eğer dese: onun gibi yaptysam Tanrı'nın gazabı benim üzerime olsun, ya zina yapan olayım, ya içki içen olayım, ya faiz yiyen olayım, ya da hırsız olayım diye yemin içen.*) (İ.M, 384a/4) “Faiz yemek.”

(harâm) yi-

Çaçan agzın arıtsa misvâk bile ağız çokusından. Kerektür ağzını arıda anung kibi buhtân eylemekten, harâm yimekten, yalğan tanıklık virmekten... (*Ağzını misvak kokusuyla temizlediği zamanlardaki gibi yalan söylemekten, haram yemekten, yalan yere tanıklık yapmaktan... da ağzını arıtması gerekir.*) (K.F, 74a/2) “Haram yemek.”

(şübhe) ye-

Kaçan ‘âlimler şübhe yeseler, ‘âm halk harâm yeyici olurlar. Kaçan ‘âlimler harâm yeseler, ‘âm halk kâfir olurlar. (*Ne zaman âlimler (bir konu hakkında) şüpheye düşseler, halk haram yemeye başlar. Ne zaman âlimler haram yeseler, halk kafir olurlar.*) (K.F, 261a/3) “Kuşkulanmak.”

(sahur) yi-

...Eger sahur yise şeki bile andan şongra bilinse ki şabâh çıkmış orucu bozulmaz... (*Eğer (kişi) sahur vaktinin sona erip ermediği konusunda şüphe içinde sahur yemeğini yese sonradan imsak vaktinin girdiğini öğrense orucu bozulmaz.*) (K.F, 238b/3) “Sahur yapmak.”

(necâset) yetiş-

(...) bizim âlimler eyitti: Tanrı rahmet kılsun anlara, kim istincâ eylese taş bile, necâset yetişse az, namâzı keçmez. (*âlimlerimiz şöyle dedi: Tanrı onlara rahmet kılsın. Kime taş ile temizlendiğinde az bir pislik bulaşsa, namazı geçersiz olmaz.*) (K.F, 50a/3) “Kirlenmek.”

IV. Sonuç

Çalıştığımız eserlerde tespit ettiğimiz anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil yapılarının bir isim ve bir fiilin yan yana gelerek sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmasıyla oluşmuş yapılar olduğu ortaya konulmuştur. Toplam 49 farklı esas fiille 141 değişik anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil yapısı tespit edilmiştir. Bu yapılardaki birleşik fiillerin 72 tanesi Arapça, 15 tanesi Türkçe, 2 tanesi Farsça kökenli kelimelerle kurulmuştur.

Makalemize konu olan yapı içinde yer alan dinî kavramların neredeyse hepsinin dilimize girdikleri anlamlarıyla kullanıldıkları tespit edilmiştir: hutbe ver-, kamet keltür-, zekât ver-, kefarete ber-, salavât keltür-, fitr vir-, selam ver-, guslü keç-, şahadet keltür-, ihram key-, emanet koyıl-, miras koy-, tahiyata oltur-, kısas alın- gibi.

Türkçe kelimelerle karşılanan dinî kavramların sayısının oldukça az olduğu belirlenmiştir: abak tik-, oruç aç-, ortak koş- gibi.

Kan kör-, törem kör-, hayz kör- gibi aynı anlama gelen fakat farklı kelimeyle ifade edilen yapılar yanında aynı kelimelerle ifade edilip farklı anlama gelen birleşik fiil yapılarının olduğu tespit edilmiştir. Oruç aç- 1. İftar etmek, 2. Orucunu bozmak gibi.

Oruç boz-, oruçun yi- aynı anlama gelip, farklı fiillerle kullanılan yapılar tespit edilmiştir.

Bu yapılarla en çok kullanılan 5 fiil ise bir-/ver- 21, al-6, kiç-5, koy-9, keltür-8 olarak bulunmuştur.

Devrik yapılarla oluşmuş birleşik fiil örneklerine de rastlanmıştır: açturgay oruçun, durdı namâza, dursañuz namaza gibi.

İki ögeli bir adet birleşik fiil yapısı bulunmuştur: İrlik sufi çık-.

Bir tane Arapça kökenli, Türkçe ek almış yapı tespit edilmiştir. gâzilıkça çık-.

İsim ögeleri çoğunlukla yalın, bazen de hal ekleri alarak birleşik fiil yapısı içinde kullanılmıştır: oruç tut-, zekât ber-, safarğa çık, avdazı bozul-, orıçın yi- gibi.

Anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiillerin taşıdıklara ögeye göre tek ögeli olarak adlandırılan özne+fiil (kıyâmet çöp-) nesne+fiil (âb-dast al-), zarf+fiil (namaza dur-) vb. yapıların varlığı belirlenmiştir.

Oğuz ve Kıpçak karışık dil özelliklerini yansıtan ab-dâst- = avdaz, turguz = durguz, ketür = keltür, bir = ver gibi yazım şekillerinin varlığı belirlenmiştir.

Kaynaklar

AĞAR, Mehmet Emin: *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni Türkî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.

ARGUNŞAH, Mustafa - YÜKSEKKAYA SAĞOL, Gülden: *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

AYDIN, Erhan: *Şerhü'l-Menâr Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

BANGUOĞLU, Tahsin: *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

BİLGEGİL, Mehmet Kaya: *Türkçe Dilbilgisi*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1963.

BÖLER, Tuncay: *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019.

DENY, Jean: *Türk Dili Grameri*, (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

DİLMEN, İbrahim Necmi: *Türkçe Gramer*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1930.

DİZDAROĞLU, Hikmet: *Türkçe'de Füller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

EDİSKUN, Haydar: *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.

ERGİN, Muharrem: *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

_____ : "Bursa Kitaplıklarında Türkçe Yazmalar Arasında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1951.

GABAİN, Annemarie Von: "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY-Belleten*, 1-28, 1953.

GENCAN, Tahir Nejat: *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001.

GÜNEŞ, Sezai: *Türk Dili Bilgisi*, DEÜ Rektörlük Matbaası, İzmir 2002.

HATİBOĞLU, Vecihe: *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

KARAĞAÇ, Günay: *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2009.

KARAHAN, Leyla: *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2005.

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih: *Saha Türkçesindeki Tasvirî Füller Üzerine-I*, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, Basılmamış Bildiri, Ankara 2008.

KOÇ, Nurettin: *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990.

KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KUANIŞBAYEV, Ercan: *Kitâbfi'l-Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkubasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

MERHAN, Aziz: "Atabetü'l-Hakayık'ta Birleşik Eylemler", *Bilig*, 49:101-112, 2009.

ÖZGÜR, Can: *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.

_____ : "Kutadgu Bilig'de Betimleyici Eylemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 5, 21:196-208, 2012.

ÖZKAN, Abdurrahman: *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkubasım)*, Palat Yayınları, Konya 2018.

ÖZTÜRK, Deniz: *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Füller*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

TOPARLI, Recep: *İrşadü'l Mülük Ve's-Selâtin*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.

Türk Dil Bilgisi Toplantıları: *Birleşik Fiil, Bildiriler ve Tartışmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.